

PETER GARDOŠ

*Jutarnja
groznica*

Prevela sa mađarskog
Tatjana Babović

■ Laguna ■

Naslov originala

Gárdos Péter

HAJNALI LÁZ

Copyright © Gárdos Péter, 2010, 2015

Published by arrangement with Libri Kiadó

Translation copyright © 2017 za srpsko izdanje, LAGUNA

Kupovinom knjige sa FSC oznakom pomažete razvoj projekta
odgovornog korišćenja šumskih resursa širom sveta.

NC-COC-016937, NC-CW-016937, FSC-C007782

© 1996 Forest Stewardship Council A.C.

*„Ti još ne znaš, bratiću moj, šta je useklo
na čelo sveta bore duboke,
ti si ovde, na severu, daleko
video među zvezdama samo avione neke.“*

Mikloš Gardoš: Jednom malom Švedaninu

Reč prevodioca

Posvećenom čitaocu...

Kako bih olakšala čitanje onima koji nisu upoznati sa tematikom – niti to, uostalom, moraju da budu – kao prevodilac, osećala sam potrebu da napišem ovaj kratki uvod. Ostala pojašnjenja biće data u fusnotama, uporedo sa samim tekstem.

Takođe, veliku zahvalnost upućujem i lektoru ove knjige Rastku Simiću, koji se pokazao kao razuman, a izuzetno stručan, a ta kombinacija je danas kod lektora retka.

Za vreme Drugog svetskog rata, položaj Jevreja u Mađarskoj bio je unekoliko bolji od njihovog položaja u ostatku Evrope, sve dok Nemačka nije okupirala i Mađarsku u martu 1944. zbog sumnje da saraduje sa saveznicima.

U aprilu 1944. naređuje se prebacivanje 400.000 Jevreja iz svih provincijskih gradova i sela u geta.

Deportacija u logore počinje u maju, a u junu kreće u Austriju prva grupa Jevreja iz Debrecena, njih oko 7.000.

U pregovorima sa saveznicima, SS snage predlažu razmenu Jevreja za hiljadu kamiona, odnosno hiljadu dolara po osobi. Ponuda je odbijena, ali kao gest dobre volje SS-ovci dozvoljavaju da 1.500 mađarskih Jevreja vozom krene u Švajcarsku iz Budimpešte. Međutim, voz završava u koncentracionom logoru Belzen. Oko 4.000 njih je preživelo, jer je u međuvremenu došlo do oslobođenja i rat je završen.

Većina ostalih Jevreja poslata je u Aušvic i nije preživela.

Švedska je ostala neutralna sve vreme rata, ali je uspela da očuva bliske kulturne i ekonomske veze sa Berlinom. Tokom rata, Jevrejima u toj državi bilo je dozvoljeno čak i da rade. Iz tih razloga, veliki broj Jevreja iz svih delova Evrope, još od 1930-ih, to jest od uvođenja antijevrejskih zakona, kao i sve vreme trajanja rata, beži u Švedsku.

U rano leto 1945. vlada te države prihvata zahtev UNRRA, Organizacije Ujedinjenih nacija za pomoć i rehabilitaciju, da primi još oko 10.000 oslobođenih zarobljenika iz koncentracionih logora, među kojima je najviše bilo Mađara, i da im pruži medicinsku pomoć i negu. Širom Švedske otvoreni su centri za lečenje i negu izbeglica. Vojne bolnice, kasarne i ostala pogodna mesta pretvoreni su u stacionare, koji su nazivani i medicinskim kampovima.

Nakon oslobođenja, grupe medicinskih radnika iz zemalja koje su bile neutralne za vreme rata i koje su prihvatile da pruže utočište logorašima, krenule su u akciju spasavanja ljudi iz logora i njihovo prebacivanje u te zemlje. U Švedsku su prebacivani brodovima.

U ovoj knjizi, Peter Gardoš ispričao nam je istinitu ljubavnu priču svojih roditelja, koji su preživeli Holokaust i oboje se našli na lečenju u Švedskoj.

Da nije istinito, bilo bi neverovatno.

Tatjana Babović

Jedan

Otac je doplovio u Švedsku jednog letnjeg dana u kom je naginjalo na kišu.

Rat jedva da se završio pre tri nedelje.

Duvao je žestok severni vetar, talasi visoki skoro tri metra bacakali su brod po Baltičkom moru na putu ka Stokholmu. Oca su smestili u donju međupalubu. Ljudi su ležali na džakovima napunjenim senom i grčevito se držali za svoje postelje, trudeći se da se održe u tom strašnom ljuljanju.

Još nije prošlo ni sat vremena od polaska, kada je Ocu pozlilo. Prvo je iskašljavao krvavu penu, pa se okrenuo na stranu, ali onda je počeo tako jako da kašlje i zapao u takvu agoniju da je to potisnulo lom talasa koji su udarali o brod. Kako su Oca već ubrajali među ozbiljne slučajeve, ležao je u prvom redu, odmah do vrata. Dva mornara podigla su njegovo slabašno telo i odnela ga u susednu kabinu.

Lekar nije oklevao. Nije bilo vremena da se maje sa lekovima za ublažavanje bolova. Prilično veliku iglu zabo

je u Očev grudni koš, između dva rebra. To što je pogodio odgovarajuće mesto, bila je čista sreća. Dok je špricem izvlačio pola litra tečnosti iz očevih pluća, stigao je aparat za sukciju. Iglu šprica stavili su na plastičnu cevčicu, i uz zvonki šum usisavanja izvukli su iz grudnog koša još oko litar i po sekreta.

Ocu je bilo bolje.

Kapetan, koga su izvestili o toj uspešnoj akciji spasavanja života, stavio je jako bolesnog čoveka pod poseban tretman. Naredio je da Oca umotaju u debelu ćebad i iznesu na palubu. Nad vodom, sivom poput granita, nakupljali su se debeli oblaci. U besprekornoj uniformi, kapetan je stajao pored Očeve ležaljke.

„Da li gospodin govori nemački?“

Otac je klimnuo glavom.

„Čestitam vam što ste uspeali da se spasete.“

U neko bolje vreme mogla bi se o tome povesti poučna diskusija. Ali Otac nije bio u stanju da vodi pristojan razgovor, uspeo je samo da potvrdi spremnost na saradnju.

„Živ sam.“

Kapetan je pogledao Oca: na lobanji mu se zategla koža boje pepela, zenice su mu bile uveličane pod staklima naočara, a u dubini njegovih usta zjapila je ogromna, tamna šupljina. Otac u to vreme skoro da uopšte nije imao zube. Šta se tačno dogodilo, ne znam. Može biti da su tri gromade pretukle jednog mršavka u nekom podrumu. Verovatno je sa plafona visila samo jedna sijalica na tankoj niti. Verovatno je jedan od batinaša, polugo, zgrabio neku gvožđuriju, i njome više puta udario po licu zatvorenika upalih grudi, moga Oca. Prema zvaničnoj, lakonskoj verziji, većinu zuba izbili su mu u zatvoru na Bulevaru Margit, 1944.

Međutim sada je ovde zaista bio živ – disao je, istina, malo šišteći, ali njegova pluća su ipak marljivo prerađivala svež, slan morski vazduh.

Kapetan je pogledao kroz dvogled.

„Uplovićemo u Malme na pet minuta.“

To se Oca i nije previše ticalo. Osim njega, još dvesta dvadeset jednog bolesnika, u izuzetno lošem stanju, prebacivali su iz Libeka u Stockholm. Nekolicina njih bila bi zadovoljna i time da im kapetan samo obeća da će stići na odredište. Za te izgnanike, nekoliko minuta za skretanje u Malme uopšte se ne računa. Kapetan je, međutim, nastavio, kao da izdaje obaveštenje nekoj višoj instanci.

„Dali su mi instrukcije putem radija. Ova stanica nije bila na mojoj ruti.“

Zauralala je brodska sirena – dokovi Malmea pojavili su se iz vodene pare. Iznad očeve glave kružilo je jato galebova.

Pristali su na samom kraju mola. Dva mornara spustila su se na kopno, i trčeći po lukobranu, zaputila su se ka luci. U rukama im je bila prazna korpa, onakva u kakvima su, po Očevom sećanju, pralje nosile veš.

Na kraju mola nalazila se rampa, iza koje su čekale žene na biciklima. Bilo ih je bar pedeset. Néma družina koja se nije mrdala. Među ženama je bilo mnogo onih sa crnom maramom na glavi, koje su stajale čvrsto se držeći za upravljače bicikala. Kao vrane na granama drveća.

Dva mornara stigla su do rampe. Otac je tek tada primetio da sa upravljača bicikala vise manji zavežljaji i korpe. Kapetan je stavio ruku Ocu preko ramena.

„Akcija jednog opsednutog rabina. Dao je obaveštenje u jutarnjim novinama. Napisao je da svi vi stižete ovim brodom. Čak je uspeo da izdejstvuje da ovde pristanemo.“

Žene su za tren ubacile ono što su donele u korpu mornarâ. Jedna od njih, koja je stajala malo dalje, podigla je obe ruke sa upravljača, i bicikl je pao. Kada se srušio na bazaltne kocke, Otac je čuo zvuk udara metala, što mu se sa ovakve udaljenosti činilo nemogućim. Kasnije se mnogo puta prisećao te scene i nikada u priči nije izostavljao taj zvuk udara.

Nakon što su pokupili sve, mornari su se vratili do broda, isto onako trčeći. U Očevo pamćenje urezala se slika: neobjašnjivo prazan mol, mornari koji nose korpu, i pozadi, iza rampe, čudan korpus ženskih tela sa biciklima, koji se ne miče.

U malim zavežljajima bilo je pecivo koje su ispekle nepoznate Šveđanke, zbog toga što parije¹ stižu u Švedsku. Otac je u svojim bezubim ustima vrteo prhko, meko testo. Osećao je ukus vanile i maline.

„Švedska vas pozdravlja.“ Kapetan je u prolazu promrmljao nešto u tom stilu, i otišao, a brod se već polako udaljavao od obale.

Otac je mljackao pecivo. Na nebu, između oblaka, jedan avion, dvokrilac, obleteo je dva počasna kruga iznad njih, pozdravljajući ih. Otac je polako počinjao da se oseća zaista živim.

* * *

Već 7. jula 1945. ležao je u šesnaestokrevetnoj sobi bolnice u seocetu po imenu Lerbro, u provinciji Gotland, i oslo-njen na jastuk, pisao pismo. Sunčeva svetlost se zlatnim

---

¹ Izgnanik, persona non grata, gubavac, crna ovca; član niske kaste u Indiji. (Prim. prev.)

zracima probijala kroz prozore. Sestrice u uštirkanim bluzama, sa belim kopicama na glavama, klizile su između kreveta, u svojim dugim platnenim suknjama koje su dopirale do poda.

Očev rukopis bio je divan: lepa slova, elegantnih linija, sa prostorom za uzdah između reči. Kada je završio pismo, stavio ga je u koverat, zalepio i prislonio uz stakleni bokal pun vode, na noćnom ormariću. Dva sata kasnije, jedna negovateljica, po imenu Katrin, uzela ga je, i sa pismima ostalih bolesnika odnela na poštu.

Otac je tada povremeno već mogao da ustane iz bolničkog kreveta. Jedanaest dana posle navedenog događaja, jednog kasnog popodneva, već je sedeo u hodniku bolnice u Lerbrou. Odnekud je nabavio tanku sveščicu, u kojoj je sastavljao spisak imena. Jer pre podne mu je, pravo iz kancelarije švedskog Komesarijata za izbeglice, stiglo pismo u kome je bilo navedeno sto sedamnaest ženskih imena i adresa. U rukama je držao sto sedamnaest adresa mladih žena i devojaka u koje su pokušavali da udahnu život u raznim stacionarima širom Švedske.

Tada je već prošlo nekoliko dana od kada je Ocu saopštena dramatična dijagnoza.

* * *

Otac se trudio da ne mrda, prislonivši se grudima na rendgenski aparat. Lindholm mu je iz druge sobe dovikivao šta da radi. Glavni lekar bio je dvometraš sa nogama koje su mu dosezale do vrata, i smešno je govorio mađarski. Nije pravio nikakvu razliku između dugih i kratkih samoglasnika, a svaki je izgovarao kao da duva u balon. On je

dvanaest godina vodio bolnicu u Lerbrou, i samo je zahvaljujući svojoj supruzi uopšte i govorio mađarski jezik. Marta, ta neverovatno mala žena – Otac je pretpostavljao da nije mogla imati više od metar i četrdeset – takođe je radila u Lerbrou, kao negovateljica.

„Zadržite vazduh! Ne mrdajte se!“

Klik, zujanje – rendgenski aparat je završio sa radom. Otac je mogao da spusti ramena.

Lindholm je već bio pored njega. Pogled pun sažaljenja nije usmerio u Oca, već negde iznad njega. Otac je stajao pored aparata, upalih grudi, polugo, kao neko ko nikada više ne želi da se obuče. Njegove naočare, debele poput pepeljarâ, malo su se zamaglile.

„Mikloše, čime se ono vi bavite?“

„Bio sam novinar. I pesnik.“

„A! Inženjer duše. Lepo.“

Otac je cupkao sa jedne noge na drugu. Bilo mu je hladno.

„Pa oblačite se, šta stojite?“

Otac se odgegao do ćoška prostorije i obukao pidžamu.

„Ima li problema?“

Lindholm ga ni sada nije pogledao. Krenuo je ka svojoj sobi, rukom ga pozvao da ga prati, i tek onako, za sebe, promrmljao.

„Ima.“

Doktorova soba je gledala na vrt. U ovo vreme, sredinom leta, ostrvo Gotland je, u toplim večerima, gorelo žutim plamenom, koji je predeo činio nestvarnim. Tamnosmeđa boja nameštaja davala je osećaj intimnosti i sigurnosti.

U pidžami, Otac je sedeo u kožnoj fotelji. Preko puta njega, sa druge strane pisaćeg stola, bio je Lindholm, u

belom mantilu. Zabrinuto je gledao nalaze. Upalio je zelenu stonu lampu, iako nije bilo potrebe.

„Mikloše, koliko imate kilograma?“

„Četrdeset sedam.“

„Pa, vidite. Ovo ide kao sat.“

Ciljao je na to da se Očeva telesna težina, drastičnom kurom, kroz nekoliko nedelja popela sa dvadeset devet na četrdeset sedam kilograma. Otac je raskopčavao i zakopčavao dugme na pidžami. Bila mu je velika, visila je na njemu.

„Kolika vam je bila jutarnja temperatura?“

„Trideset osam sa dva.“

Lindholm je bacio rezultate na sto.

„Neću više da gulim. Je l' se tako kaže? Sada ste već dovoljno jaki da se suočite sa činjenicama.“

Otac se smeškao. Skoro svi zubi su mu bili od veštačkog materijala – o kome treba reći da je legura metalá otporna na kiselinu, ružna i jeftina. Sutradan pošto je Otac stigao u Lerbro, posetio ga je zubar, uzeo mu otiske i završio posao. Upozorio ga je da će dobiti privremene zube, koji će biti više praktični nego lepi. Zatim mu je, brzo, uglavio u usta tu metalnu napravu. Očev osmeh je bio sve samo ne topao, ali glavni lekar se uprkos tome naterao da ga pogleda.

„Biću otvoren. Tako je lakše. Mikloše, ostalo vam je još šest meseci.“

Lindholm je uzeo jedan rendgenski snimak sa stola i okrenuo ga ka prozoru.

„Pogledajte. Priđite bliže.“

Otac je učtivo ustao i nagnuo se preko stola.

Lindholmovi fini prsti lutali su po snimku.

„Ovde, ovde, ovde i ovde. Mikloše, je l' vidite? Ovde je tkivo sasvim proređeno od tifusnih fleka. A vidite li ove mrlje? To je tuberkuloza. Trajna šteta. I nažalost, nema načina da se popravi. Strašno je ovako nešto izgovoriti. Svakodnevnim rečnikom, ova bolest će... proždrati vaša pluća. Postoji li takav izraz na mađarskom: 'proždrati'?“

Zagledali su se u rendgenski snimak.

Otac se oslonio na pisaći sto, nije se osećao baš dobro. Ali ipak je klimnuo glavom, i tako dao znak da se glavni lekar sjajno snalazi u zamršenoj suptilnosti mađarskog jezika. Reč „proždrati“ bila je dosta dobra da se bez stručnih lekarskih izraza dočara ne tako daleka budućnost.

Moj deda po Ocu imao je pre rata knjižaru u Debrecenu. Trgovina knjigama odvijala se u zgradi Biskupske palate, pod arkadama, usred grada, na nekoliko minuta šetnje od glavnog trga. Zvali su je palata Gambrinuš, a knjižaru, upravo zbog toga – knjižara Gambrinuš. Činile su je tri uske, visoke prostorije. Otac moga Oca prodavao je u njoj i kancelarijski pribor, a knjige su takođe mogle i da se pozajmljuju. Moj Otac je u toj knjižari, na vrhu dugačkih merdevina, u svojim tinejdžerskim godinama čitao svetsku literaturu – pa je svakako umeo da ceni Lindholmovo poetsko izražavanje.

Glavni lekar se zagledao duboko u oči moga Oca.

„Trenutna medicinska znanja kažu da vam nema pomoći. Biće boljih perioda. Biće i lošijih. Uvek ću biti pored vas. Ali ne bih želeo da vas obmanjujem. Šest meseci. Najviše sedam. Srce mi se steže, ali to su činjenice.“

Otac se uspravio. Još uvek se smeškao. Spokojno se zavalio u okruglu fotelju. Lekar nije bio siguran da li je

on uopšte razumeo svoju dijagnozu, da li je shvatio šta mu je rečeno.

Ali Otac je u to vreme bio zauzet nečim drugim, što mu je bilo važnije od sopstvenog života.

Dva

Dve nedelje posle razgovora, počeo je da izlazi u kratke šetnje u divan bolnički vrt. Toga dana sedeo je na klupi, nad kojom je široka gusta krošnja jednog drveta pravila senku.

Skoro da nije dizao pogled. Pisao je pisma, jedno za drugim, olovkom, onim svojim divnim rukopisom. Listove papira je prislanjao na tvrde korice švedskog izdanja romana Martina Andersena Neksea.² Otac se divio Nekseovim političkim stavovima i bespogovornoj hrabrosti radnika, junaka romana. A možda mu je na pameti bilo i to da je veliki Danac takođe bolovao od tuberkuloze i da mu je uspelo da ozdravi.

Otac je brzo pisao. Na gotova pisma stavljao je kamen, da ih ne odnese vetar.

Narednog dana pokucao je na vrata Lindholmове ordinacije. Računao je da će Lindholma razoružati

---

² Martin Andersen Nexø (1869–1954), danski pisac, poznat po levičarskim stavovima i knjigama sa socijalnom tematikom. (Prim. prev.)

njegova očaravajuća iskrenost. Bila mu je potrebna lekareva pomoć.

U to doba dana glavni lekar je obično na sofi razgovarao s pacijentima. On je sedeo na jednom kraju kožne sofe, u belom mantilu, a na drugom kraju sedeo je Otac, u pidžami.

Lindholm je iznenađeno premetao u rukama gomilu koverata.

„Nemamo običaj da ispitujemo bolesnike sa kime se dopisuju, i zbog čega. Ni sada nije u pitanju radoznalost...“

„Znam. Svakako bih želeo da vas uputim, gospodine doktore.“

„Dragi Mikloše, kažete da ovde ima sto sedamnaest koverata. Vodite obimnu prepisku, čestitam.“ Lindholm je podizao ruke kao da je želeo da proceni težinu te gomile pisama. „Odmah ću reći sestri da kupi markice za njih. I za bilo kakve troškove možete i nadalje da mi se obratite.“

Skromno se smeškajući, Otac je prebacio jednu nogu preko druge.

„Sva su za žene.“

Lindholm je podigao obrve.

„Vidi ti to!“

„Tačnije, devojke. Mađarice. Iz Debrecena i okoline. I ja sam odatle.“

„Razumem“, klimnuo je glavom glavni lekar.

Nije razumeo. Nije imao pojma šta hoće Otac sa tim pismima, ali se pravio da razume. Ipak je razgovarao sa jednim osuđenikom na smrt.

Ohrabren, Otac je nastavio.

„Pre dve nedelje sam se raspitao ko su žene širom Švedske koje su se rodile u okolini Debrecena i koje su sada ovde na rehabilitaciji. I koje imaju do trideset godina!“

„U stacionarima?! O!“

Obojica su znali da osim bolnice u Lerbrou, postoji još na desetine rehabilitacionih stacionara u zemlji. Otac se sedeći uspravio. Bio je iskreno ponosan na svoj plan.

„U njima je bezbroj žena. Devojaka. Evo spiska imena!“ Izvadio je listu iz džepa gornjeg dela pidžame, i pocrvenešši, pružio lekaru sređen spisak – docrtao je male trouglove, iksiće i kvačice pored iména.

„Ohoho. Tražite poznanice. Podržavam to!“

„Pogrešno ste razumeli“, objasnio mu je Otac trepćući i smeškajući se. „Tražim ženu. Voleo bih da se oženim.“

Napokon je izgovorio. Naslonio se i čekao je da vidi utisak.

Lindholmovo čelo prekrile su bore.

„Izgleda, dragi Mikloše, da prošlog puta nisam bio dovoljno jasan.“

„Jeste, gospodine doktore, jeste.“

„Izgleda da me je znanje jezika prevarilo. Šest meseci otprilike. Toliko vam je ostalo. Znete, Mikloše, jednom lekaru je najstrašnije da ovako nešto izgovori.“

„Savršeno sam vas razumeo, gospodine doktore.“

Na to je bilo teško odgovoriti. Obojica su ćutali, svako na svojoj strani sofe.

Sedeli su tako narednih pet minuta, u sve većoj nelagodnosti. Lindholm je vagao u sebi da li je na njemu da bilo šta objašnjava jednom osuđeniku na smrt, da li je na njemu da nekoga poziva na trezveno razmatranje svojih mogućnosti. A Otac je razmišljao da li je svrsishodno

jednom ovako iskusnom i učenom čoveku prenositi svoj optimistički pogled na svet. Zatim su ipak ostavili jedan drugog na miru.

Otac je istog dana po podne legao u krevet, kako je nalagala terapija, i oslonio se leđima na jastuk. Bilo je oko četiri sata, vreme sijeste. Bolesnici su morali da budu u barakama. Mnogo njih je spavalo, nekoliko se kartalo, a Hari je, sa iritantnom revnošću, na violini iznova i iznova svirao poslednju deonicu jedne romantične sonate.

Otac je nalepio markice na sto sedamnaest koverata. Lizao, lepio, lizao, lepio. Kada bi mu se osušila usta, otpio bi gutljaj vode iz čaše koja je stajala na stočiću. Imao je utisak da je Harijeva svirka na violini muzička pratnja za njegove postupke.

Tih sto sedamnaest pisama bilo je kao kopirano preko indiga. Razlikovala su se samo u jednoj reči: oslovljavanju.

* * *

Da li je Otac razmišljao o tome šta su te žene osećale dok su otvarale koverat naslovljen na njih? Kada su izvukle pismo i ugledale taj divni rukopis?

Ah, te žene! Dok čuče pored ivica bolničkih kreveta, na klupama u vrtu, po ćoškovima bolničkih hodnika koji smrde na lekove, pored prozora sa debelim staklima, dok zastaju na stepenicama, pod pitomim lipama, na obalama majušnih jezera, oslonjene na hladne žućkaste pločice. Da li je Otac mogao da ih zamisli kako u spavaćicama, ili u sivkastobelim ogrtačima, uobičajenim među onima koji žive po stacionarima, otvaraju koverate? Najpre zbu-njene, a zatim nasmešene, dok im srce sve brže lupa, ili

samo potpuno izenađene, dok iznova i iznova iščitavaju redove?

Draga Nora, draga Eržebet, draga Lili, draga Žuža, draga Sara, draga Serena, draga Agneš, draga Giza, draga Baba, draga Katalin, draga Judit, draga Gabrijela...

Sigurno ste već navikli na to da Vam se, ako govorite na mađarskom, obrate neznanci, zbog toga što su i oni Mađari. Polako ćemo svi postati neotesani.

Ja sam, na primer, sebi dozvolio da Vam se obratim i da Vas oslovim imenom jer smo zemljaci. Ne znam da li me poznajete iz Debrecena – sve dok me domovina nije „pozvala“ na prinudni rad, radio sam u „Nezavisnim novinama“ – a moj otac je imao knjižaru u Biskupskoj palati.

Meni se čini, po imenu i godištu, da Vas poznajem – živeli ste u Gambrinušu, zar ne?

Nemojte se ljutiti što pišem olovkom a ne perom, ali ne mogu drugačije, jer po naredbi lekara moram nekoliko dana da ležim u krevetu.

* * *

Jedno od sto sedamnaest pisama bilo je upućeno izvesnoj Lili Rajh, osamnaestogodišnjakinji smeštenoj u stacionaru u Smolandstenaru.

Otvorila je koverat koji joj je pošta isporučila u avgustu, pažljivo pročitala pismo, i čim je videla da ju je

mladi čovek lepog rukopisa iz Lerbroa pomešao sa nekim, odmah je zaboravila na to.

Ionako je tada živela u grozničavom uzbuđenju. Sa dve novopečene drugarice, Sarom Stern i Judit Gold, nekoliko dana ranije odlučila je da stavi tačku na beskrajne, monotone dane svog sporog oporavka.

Judit Gold je bila konjolika, sa tamnim dlačicama iznad uskih, strogih usana. Sara je bila njena suprotnost: plavo, tanko stvorenje, uskih ramena i lepo izvajanih nogu.

Tri drugarice su zamislile da prirede mađarsko večer u pozornici Doma kulture u stacionaru.

Sve tri su se ranije bavile muzikom: Lili Rajh je osam godina svirala klavir, Sara Stern je pevala u horu, a Judit Gold se pre rata bavila plesom. Erika Fridman i Gita Planer su im se pak priključile iz entuzijazma. Program večeri, od jedva trideset minuta, iskucale su na pisaćoj mašini u doktorskoj sobi, i zalepile ga na tri mesta. Zainteresovani su zauzeli škripave stolice Doma kulture. Tamo su sedeli uglavnom bolesnici iz stacionara, ali bilo je i zainteresovanih koji su došli iz Smolandstenara.

Program je postigao izvanredan uspeh. Nakon poslednje numere, jednog energičnog čardaša, gledaoci su stojeći tapšali, izvodeći nanovo i nanovo zarumenjene devojke na bis. Kada su otrčale natrag iza pozornice, Lili je neočekivano osetila jak bol u stomaku. Skupila se, rukama je stegla stomak i tiho zajaukala. Legla je na zemlju. Znoj joj je prekrpio čelo.

Sara, njena najbolja drugarica, čučnula je pored nje.

„Lili, šta se desilo?“

„Strašno boli...“

Nakratko je izgubila svest. Nije se sećala kako je dospela u kola hitne pomoći, ali je kao kroz maglu pamtila kako se Sara nadvija nad njom i nešto više – a ona ne čuje šta.

Kasnije je mnogo puta razmišljala o tome kako nikada ne bi upoznala moga Oca da nije bilo tog napada bubrega. Da je ogromna kola hitne pomoći nisu odvezla u vojnu bolnicu u Ekše. Da joj za vreme prve posete Judit Gold nije donela, pored četkice za zube i dnevnika, i pismo koje je dobila od onog mladića iz Lerbroa. Da je prilikom iste te posete Judit Gold nije nagovorila, uprkos svakom racionalnom argumentu, da odgovori sa nekoliko rečenica dragom mladom čoveku, ako ni zbog čega drugog, onda zbog toga što je to ljudski. Da nije bilo svega toga, ničega ne bi bilo.

I tako je Lili Rajh jedne beznadežno duge bolničke večeri, kada je prestala škripa starog lifta koja je parala uši, i buka koja je dolazila sa hodnika, uzela papir, i nakon što je malo razmislila, počela da piše, uz bledu svetlost sijalice postavljene iznad kreveta.

Dragi Mikloše!

Verujem da nisam ona na koju ste mislili, jer iako sam rođena u Debrecenu, od svoje prve godine sam živela u Budimpešti. Uprkos tome, mnogo sam razmišljala o Vama i o Vašem pismu, koje je toliko simpatično da bih rado nastavila dopisivanje...

To je bilo samo pola istine. Sada, otkako ju je jedna nepoznata, nova bolest prikovala za krevet, ona je iz straha, želje da pobegne, ili tek iz čiste dosade, počela da sanjari.

O sebi imam da kažem da mi ne imponuju moderno ispeglane pantalone ili moderna frizura, već da me mogu osvojiti samo unutrašnje vrednosti.

* * *

Otac je malo ojačao. Dovoljno da sa Harijem odšeta do grada. Svuda u Švedskoj, oni koji su boravili u stacionarima dobijali su pet kruna kao nedeljni džeparac. U Lerbrou su postojale dve poslastičarnice, od kojih su u jednoj bili mermerni stolovi, kao u onima kod kuće, u mirnim vremenima. Usput su zaustavili Kristin, bucmastu švedsku frizerku, i imali su sreće. Sada su sedeli utroje za okruglim mermernim stolom. Kristin je jela pitu od jabuka, viljuškom, praveći se fina, a ispred dva mladića stajala je po čaša soda-vode. Razgovor je tekao na nemačkom, jer su se Mađari tek upoznivali sa melodičnim švedskim jezikom.

Na Kristininim plavim brčićima lelujaio je prah-šećer.
„Vi ste jako fini momci. Gde ste tačno rođeni?“

Otac se ponosno uspravio.

„U Hajdunanašu“,³ izgovorio je kao da je rekao neku magičnu reč.

„Ja u Šajosentpeteru.“⁴

Kristin je naravno pokušala nemoguće. Ponovila je ono što je čula. To je zvučalo kao neko ružno grguljanje – Hajdu... nana... Šaju... sent... peter...

³ Hajdúnánás – gradić u Mađarskoj, četrdesetak kilometara severozapadno od Debrecena. (Prim. prev.)

⁴ Sajószentpéter – gradić na severoistoku Mađarske, udaljen desetak kilometara od Miškolca. (Prim. prev.)

Smejali su se. Kristin je grickala pitu od jabuka. Nastala je kratka tišina, taman dovoljna da se izvrši jedan husarski napad. Hari je u tome bio veliki majstor.

„Šta je rekao Adam Evi kada su se prvi put sreli?“

Kristin je zaboravila da treba da žvaće, toliko je jako želela da reši zagonetku. Hari je čekao malo, a onda je skočio. Pantomimom je pokazao kako je sada go, kô od majke rođen.

„Gospodice, molim vas, pomerite se malo jer ne znam koliko će ova stvar još da raste!“ Pokazivao je naniže, ka šlicu.

Kristin nije odmah razumela, ali je onda pocrvenela. Otac se postideo, i otpio gutljaj soda-vode.

Hari nije prestajao.

„Ima još jedan. Gazdarica ispituje novu sobaricu: 'Da li su vam dobra pisma preporuke?' Sobarica klima glavom: 'Jesu, gospođo, svuda su bili zadovoljni sa mnom.' 'Umete da kuvate?' Sobarica opet klima glavom. 'Volite decu?' Sobarica klima glavom i kaže: 'Volim, ali bi ipak bilo bolje da gospodin pripazi.'“

Kristin se nasmejala. Hari joj je u tom trenutku uhvatio ruku i spustio na nju vreo poljubac. Pokušala je da je izvuče, ali ju je Hari tako čvrsto držao da je odlučila da se ne opire. Otac je gledao na drugu stranu. Opet je otpio gutljaj.

Kristin je poravnala suknju i ustala.

„Idem do toaleta“, rekla je pa odšetala preko prostorije.

Hari se odmah prebacio na mađarski.

„Živi ovde, dva čoška dalje.“

„Otkud znaš?“

„Rekla je. Ne slušaš?“

„Sviđaš joj se.“

„I ti.“

Otac je strogo pogledao Harija.

„Mene to ne zanima.“

„Hiljadu godina nisi sedeo u kafeu. Hiljadu godina nisi video žensku golu.“

„Kako smo došli do ove priče?“

„Napokon su nas pustili da izlazimo iz stacionara. Moramo početi da živimo.“

Kristin se vraćala, izazovno hodajući. Hari je došapnuo Ocu na mađarskom: „Šta kažeš na jedan sendvič?“

„Kakav sendvič?“

„Nas dvojica i ona. Kristin u sredini.“

„Mene izostavi.“

Hari je u trenu prešao na nemački, i pod stolom, neprijetno, pomilovao devojkicu po nozi.

„Slatka Kristin, upravo pričam sa Miklošem o tome kako sam se definitivno zaljubio u vas. Mogu li da se nadam?“

Kao znak, Kristin je koketno stavila kažiprst na Harijeve usne.

* * *

U Kristinin maleni stan u Lerbrou, koji je iznajmljivala na Nisvegenu, na trećem spratu, kroz otvoren prozor dopirali su zvuci retkog saobraćaja na ulici. Devojka je sela na krevet, tako da Hari lako može da se smesti pored nje. Da ga iskuša, zamolila ga je da joj ušije dopola pocepan grudnjak na leđnoj strani. Naravno, tako što će grudnjak biti na njoj. U ogledalu je pratila šta on radi.

„Je l' gotovo?“

„Odmah. Lakše bi bilo kada bi ga skinula.“

„Ne pada mi na pamet.“

„Mučiš me.“

„U tome je poenta. Da se pomučiš. Da završiš pokoji kućni poslić kako bi se obuzdao“, smejala se devojka.

Hari je napokon završio i zubima pokidao konac.

Kristin je skočila, stala pred ogledalo, vrtela se, razvlačila gumu grudnjaka. Hari ju je posmatrao, sve više rumeneći. Onda ju je zagrlio, i nespretno joj otkopčao grudnjak. Promuklo je prošaptao:

„Kuvam, perem, čistim. Imam velike radne sposobnosti.“

Kao odgovor, Kristin ga je poljubila.

* * *

Kada se sat kasnije Hari vratio u poslastičarnicu, Otac je sedeo na istom mestu. Nije ni pogledao prijatelja dok se ovaj smeštao pored njega. Pismo koje je pisao za mermernim stolom bilo je skoro gotovo. Vrh olovke je oštro škripao po belom papiru. Hari je duboko uzdahnuo. Bio je očajan.

Otac je dosta kasnije podigao glavu. Iskreno, nije se uopšte iznenadio kada je video Harijev razočaran izraz lica.

„Više nisi zaljubljen?“

Hari je ispio ostatak soda-vode iz Očeve čaše.

„Ja nisam zaljubljen, ja sam jedan propali slučaj.“

„Raskinuli ste?“

„Naterala me da joj zašijem grudnjak. Zatim sam je skinuo. Bila je sva napeta.“

„Dobro. Nemoj sada da mi smetaš. Moram da završim ovo pismo.“ Otac se vratio svom papiru.

Hari je ljubomorno posmatrao kako Otac jednim klikom uspeva da isključi spoljni svet. Kao da on ne postoji. Malo kasnije, promrmljao je:

„Ja nisam bio napet. Ne ide. Jednostavno ne ide.“

Otac je nastavio da piše, a onda se oglasio:

„Šta ne ide?“

„Ja koji sam mogao pet puta dnevno, ja koji sam vedro puno vode nakačio na njega i išao tako tamo-amo...“

Otac je odlutao tražeći prigodnu reč za pismo, ali se, iz čiste učtivosti, zainteresovao.

„Na šta si ga nakačio?“

„A sada... između nogu mi visi kuvani puž. Beo, mek, beživotan.“

Napokon, Otac se dosetio reči koju je tražio. Bilo je očigledno da se smeška u sebi. Napisao ju je i smirio se. Sada je mogao da smiri i Harija. „To je normalno. Ne može bez emocija.“

Hari je nervozno grickao usne. Neočekivano je okrenuo list papira prema sebi i počeo da čita. „Draga Lili! Imam dvadeset pet godina...“ Otac je uzeo papir, na šta je Hari pokušao da ga istrgne iz njegove ruke, ali Otac je bio brži, i sakrio je pismo u džep pantalona.

Draga Lili!

Imam dvadeset pet godina. Bio sam novinar sve dok me Prvi antijevrejski zakon⁵ nije odvojio od posla...

---

⁵ Član zakona br. XV iz 1938. godine (O garantovanju prava na ostvarenje socijalne i ekonomske ravnoteže), koji je postao poznat kao Prvi antijevrejski zakon, navodi da kod slobodnih profesija i kod komercijalnih, finansijskih i industrijskih preduzeća koja imaju više od deset zaposlenih, broj zaposlenih Jevreja ne sme prelaziti 20% , što bi trebalo da bude postignuto u roku od pet godina.

Od ovog zakona izuzeti su oni Jevreji koji su učestvovali u Prvom svetskom ratu ili oni koji imaju posebne zasluge u revoluciji, udovice i deca poginulih heroja, oni koji su promenili veru pre avgusta 1919, kao i njihova deca, ako se ne vrate na judaizam. (Prim. prev.)

U mom Ocu se razvio fini osećaj za pesničko preterivanje.

Ako bismo hteli da u potpunosti razjasnimo činjenice, rekli bismo da je bio novinar osam i po dana. Debrecenske *Nezavisne novine* odlučile su jednog ponedeljka, u najgorem istorijskom trenutku, da im je potreban neko za spoljne poslove i brze dojave vesti iz policije. Već naredne nedelje usvojen je zakon o zapošljavanju Izraelita, koji je prekinuo Očevu tek započetu karijeru novinara. Međutim, praksa od osam i po dana zauvek je upisana u njegovu biografiju.

Naravno, nije bilo lako tom devetnaestogodišnjem mladom čoveku da se izbori sa novonastalom situacijom. Jednog dana mu je novinarsko pero bilo zadenuto iza uha, a već narednog je, napola viseći sa stepenica kola prodavca soda-vode, morao da viče: „Sodadžija! Evo sodadžije!“ Konji su kaskali, a pored Očevih ušiju zviždao je vetar.

...nakon toga sam radio kao pomoćnik prodavca soda-vode, radnik u fabrici tekstila, službenik u kreditnom birou, administrativni radnik, predstavnik za oglašavanje i još neke tako značajne poslove, sve dok me nisu pozvali na prinudni rad. Prvom prilikom prebegao sam kod Rusa. Mesec dana sam prao posude u jednoj velikoj gostionici u gradu Černivci,⁶ a zatim sam u Bukovini⁷ postao član međunarodne partizanske čete...

⁶ Černivci, grad u tadašnjoj Rumuniji, koji su držali Sovjeti, danas grad u Ukrajini. (Prim. prev.)

⁷ Bukovina, istorijski region koji su tada držali Sovjeti, a danas ga dele Rumunija i Ukrajina. (Prim. prev.)

Svih osam mađarskih dezertera Crvena armija je na brzom kursu obučila za špijune i vratila ih iza neprijateljskih položaja. Danas, gledajući unazad, očigledno je da nam Rusi nisu verovali – jer Sovjeti, verujući strogom sudu istorije, nisu verovali nikome. Ali s obzirom na to da su mađarski begunci već bili tamo, odlučili su da ih iskoriste i ubace u svoje redove.

Zamišljam Oca kako se u debeloj jakni, sa rancem na leđima, drži za otvorena vrata aviona. Gleda dole. Pod njim je ogromna dubina, oblaci, brisani prostor. Otac ima veliki strah od visine, hvata ga nesvestica, diskretno se okreće, počinje da povraća. Nečije grube ruke hvataju ga otpozadi i guraju u prazninu.

Realnost je bila da su ih te zore, negde u šumarcima rasutim u okolini Velikog Varadina,⁸ čekali vojnici naoružani mašinkama. Kada je četa padobranaca bila na samo nekoliko metara iznad zemlje, opušteno su u njih ispalili po jednu seriju metaka.

Otac je mogao da kaže za sebe da je srećnik. U toj specijalno smišljenoj pucnjavi, jedino njega nisu uspeli da pogode. Međutim, čim se spustio na zemlju, napali su ga i stavili mu lisice. Još iste večeri prebacili su ga u Peštu, gde su ga za manje od pola sata ostavili bez dva tuceta zuba.

* * *

U Lerbrou, u poslastičarnici, Hari je ljubomorno gledao Oca.

---

⁸ Veliki Varadin, ili Oradea, grad u Rumuniji. Trijanonskim ugovorom pripao je Rumuniji, ali je tokom Drugog svetskog rata, od 1940. do 1944, ponovo pripadao Mađarskoj, da bi nakon rata opet bio vraćen Rumuniji. (Prim. prev.)